

ΟΙ ΒΑΣΙΛΙΣΣΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

*Η ζωή και το έργο
των παραγνωρισμένων γυναικών
φιλοσόφων*

Επιμέλεια: REBECCA BUXTON, LISA WHITING

ΣΕΙΡΑ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι βασίλισσες της φιλοσοφίας**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: The Philosopher Queens

Από τις εκδόσεις Unbound, Λονδίνο 2020

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Rebecca Buxton & Lisa Whiting

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Βασιλική Μήσιου

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δρ Ζωή Αλιώζη

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Λελούδη

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ελένη Σταυροπούλου

© Rebecca Buxton & Lisa Whiting, 2020

© Εικόνων: Emmy Smith, 2020

© Κειμένων: αντίστοιχες συγγραφείς, 2020

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2022

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2022

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-4624-0

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-4625-7

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Από το 1979

Έδρα:

Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο:

Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Publishers since 1979

Head Office:

121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore:

13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΟΙ ΒΑΣΙΛΙΣΣΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

*Η ζωή και το έργο
των παραγνωρισμένων γυναικών
φιλοσόφων*

Μετάφραση: Βασιλική Μήσιου

Επιμέλεια: Rebecca Buxton, Lisa Whiting

Για τις αδερφές μας

*Με ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Κάρολ Έντμοντ,
για τη γενναιόδωρη υποστήριξή της.*

Εισαγωγή

Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν πιστεύουν ότι η *Πολιτεία* του Πλάτωνα αποτελεί έργο φεμινιστικής φιλοσοφίας. Όταν, όμως, ο Πλάτωνας ισχυρίστηκε ότι οι γυναίκες, όπως ακριβώς και οι άντρες, είναι ικανές να ηγηθούν της ιδανικής πόλης-κράτους, η σκέψη αυτή ήταν πολύ πιο μπροστά από την εποχή του. Ο Πλάτωνας υποστήριξε, μέσω του Σωκράτη, ότι χαρισματικές και ευφυείς γυναίκες θα μπορούσαν να επιλεγούν για να επιτελέσουν μαζί με τους άντρες τον ρόλο του φύλακα. Αυτοί οι «φιλόσοφοι-βασίλεις», όπως συχνά αποκαλούνται, θα διοικούσαν την Πολιτεία, οδηγώντας την στον απόλυτο φιλοσοφικό διαφωτισμό και διασφαλίζοντας την αρμονία στην πόλη.

Δυόμισι χιλιάδες χρόνια μετά, θα συγχωρούσαμε όσα άτομα υποθέτουν ότι οι άντρες είναι αυτοί που έχουν συμβάλει τα πλείστα στη φιλοσοφία. Φαίνεται πως οι γυναίκες δεν κατάφεραν να εκπληρώσουν την προφητεία του Πλάτωνα, σύμφωνα με την οποία και οι ίδιες θα μπορούσαν να ανήκουν ανάμεσα στους σπουδαίους στοχαστές. Ή τουλάχιστον αυτή είναι η εντύπωση που καλλιεργείται από τα βιβλία φιλοσοφίας σήμερα.

Η ιστορία της φιλοσοφίας δεν έχει αποδώσει ακόμη δικαιοσύνη στις γυναίκες. Αρκεί να ρίξετε μια ματιά στις πρόσφατες εκδόσεις βιβλίων πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο για να το διαπιστώσετε. Στο βιβλίο *Φιλοσοφία: Οι 100 σημαντικότεροι στοχαστές*

(Philip Stokes, μτφρ. Σαμάνθα Κωνσταντέα, Εκδόσεις Φυτράκη, 2008) αναφέρονται μόνο δύο γυναίκες, με τη Μέρι Γουόλστονκραφτ και τη Σιμόν ντε Μποβουάρ να καταλαμβάνουν τις τιμητικές αυτές θέσεις. Στο βιβλίο *Οι μεγάλοι φιλόσοφοι: Από τον Σωκράτη στον Τούρινγκ* (*The Great Philosophers: From Socrates to Turing*) δεν περιλαμβάνεται καμία γυναίκα. Κάθε κεφάλαιο σε αυτό το ιδιαίτερο βιβλίο έχει γραφτεί από έναν σύγχρονο φιλόσοφο, εκ των οποίων όλοι είναι άντρες. Κατά τη διάρκεια της συγγραφής του παρόντος βιβλίου, ένα νέο έργο είδε το φως της δημοσιότητας με τον τολμηρό τίτλο *Η ιστορία της φιλοσοφίας* του Άντονι Κλίφορντ Γκρέιλινγκ (μτφρ. Πέτρος Γεωργίου, Εκδόσεις Πατάκη, 2021). Ούτε κι αυτό περιλαμβάνει γυναίκες φιλοσόφους. Στο βιβλίο περιλαμβάνεται μια κριτική της «φεμινιστικής φιλοσοφίας» έκτασης 3,5 σελίδων, στην οποία κατονομάζεται μόνο μία γυναίκα φιλόσοφος – η Μάρθα Νουομπάουμ. Αρχίζετε να μπαίνετε στο νόημα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το κενό αυτό δεν οφείλεται σε ελλιπή έκδοση βιβλίων για τη φιλοσοφία γενικά. Το αντίθετο μάλιστα. Γράφονται βιβλία που καλύπτουν ένα απίστευτα μεγάλο εύρος θεμάτων, όπως π.χ. το *Γκολφ και φιλοσοφία: Μαθήματα από το κλαμπ Links* (*Golf and Philosophy: Lessons from Links*), το βιβλίο *Ο Αριστοτέλης και ένα άροντβαρκ πηγαίνουν στην Ουάσινγκτον* (*Aristotle and an Aardvark Go to Washington*) και, τέλος, το εξίσου σημαντικό βιβλίο *Σερφάροντας με τον Σαρτρ* (*Surfing with Sartre*). Παρ' όλα αυτά, πολύ λίγα έχουν γραφτεί για να τιμήσουν το έργο σημαντικών γυναικών φιλοσόφων. Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελεί το έργο *Γυναίκες φιλόσοφοι* (*Women Philosophers*), το οποίο έγραψε μια σπουδαία φιλόσοφος, η βρόνη Μέρι Γουόρνον, πριν από είκοσι περίπου χρόνια.

Είναι αλήθεια, ωστόσο, ότι οι γυναίκες δεν εκπροσωπούνται επαρκώς στη φιλοσοφία, όπως ούτε στο μεγαλύτερο μέρος του ακαδημαϊκού χώρου, επειδή ιστορικά αποκλείονταν από την εκπαίδευση. Οι πρώτες τέσσερις γυναίκες στο Ηνωμένο Βασίλειο που ολοκλήρωσαν κάποιο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών ήταν

το 1880, στο Πανεπιστημιακό Κολέγιο του Λονδίνου (UCL). Το Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ ήταν το τελευταίο ίδρυμα στη Βρετανία που επέτρεψε την απονομή πτυχίων στις γυναίκες το 1948. Ο θεσμικός αυτός αποκλεισμός σήμαινε ότι οι προκαθορισμένοι ρόλοι των γυναικών στην κοινωνία περιόριζαν τον στοχασμό και την ελευθερία τους στο ελάχιστο.

Μόνο που τώρα είμαστε στο 2019 και τα πράγματα έχουν ασφαλώς βελτιωθεί συγκριτικά με τον περασμένο αιώνα. Περισσότερες γυναίκες αποκτούν πτυχίο στη φιλοσοφία απ' ό,τι στο παρελθόν, με τα πιο πολλά πανεπιστήμια σήμερα να δέχονται περισσότερες γυναίκες παρά άντρες στα προπτυχιακά τους προγράμματα σπουδών. Παρότι όμως έχει σημειωθεί αρκετή πρόοδος, εξακολουθεί να υπάρχει τεράστιο έμφυλο χάσμα υψηλότερα στην ιεραρχία. Είναι πολύ λίγα τα τμήματα φιλοσοφίας στα οποία οι γυναίκες μόλις και μετά βίας αγγίζουν το 50% του διδακτικού προσωπικού. Το 2015, οι γυναίκες αποτελούσαν μόλις το 22% των καθηγητών φιλοσοφίας σε είκοσι κορυφαία πανεπιστήμια στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε ορισμένα μάλιστα πεδία της φιλοσοφίας δεν έχει σημειωθεί καμία αύξηση στον αριθμό των γυναικών από τη δεκαετία του 1970. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι περισσότερες γυναίκες παίρνουν το βάπτισμα του πυρός στον ανδροκρατούμενο κόσμο της φιλοσοφίας απ' ό,τι στο παρελθόν, αυτό δε σημαίνει ότι είναι πάρα πολλές αυτές που καταφέρνουν να φτάσουν στην κορυφή. Στις περιπτώσεις που ορισμένες γυναίκες κατάφεραν να αποκτήσουν τη θέση της λεκτόρισσας και της καθηγήτριας, πρόκειται στη συντριπτική τους πλειοψηφία για λευκές γυναίκες. Μη λευκές γυναίκες συνεχίζουν να υποεκπροσωπούνται στη φιλοσοφία, ενώ πολύ λίγες ανώτερες θέσεις καλύπτονται από άτομα που προέρχονται από μειονοτικά περιβάλλοντα. Σε συνέντευξη που παραχώρησε στην εφημερίδα *New York Times*, με τίτλο «Ο πόνος και η υπόσχεση των μαύρων γυναικών στη φιλοσοφία», η καθηγήτρια Ανίτα Λ. Άλεν σημείωσε ότι μόλις το 1% των καθηγητ(ρι)ών φιλοσοφίας πλήρους απασχόλησης στις Ηνωμένες Πο-

λιτείες είναι μαύροι/μαύρες, ενώ περίπου 17% είναι γυναίκες.

Όταν εμείς οι δύο σπουδάσαμε φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο, γνωρίζαμε ότι οι γυναίκες έχουν ελλιπή εκπροσώπηση στο αντικείμενό μας. Και οι δύο είχαμε ελάχιστες γυναίκες λεκτόριτσες, ενώ στα μαθήματά μας κυριαρχούσαν άντρες από προηγούμενους αιώνες και άντρες που στέκονταν μπροστά μας εκείνη τη στιγμή. Ένα τυπικό πρόγραμμα μαθημάτων στη φιλοσοφία είναι πολύ πιθανόν να περιλαμβάνει πολύ λίγες γυναίκες ή και καμία, εστιάζοντας κυρίως στον «φιλοσοφικό κανόνα»· δηλαδή στον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Ντεκάρτ, τον Χομπς, τον Λοκ, τον Ρουσό, τον Καντ, τον Μιλ, τον Νίτσε, τον Σαρτρ και τον Ρολς, για να αναφέρουμε ορισμένα μόνο ονόματα. Στις γυναίκες γίνεται συνήθως μόνο σύντομη αναφορά, ίσως σε συνάρτηση με έναν άντρα ομολόγό τους με τον οποίο συνεργάστηκαν ή είχαν σχέση ή (στην καλύτερη περίπτωση) ως μέρος ενός μαθήματος με τίτλο «Οι γυναίκες στη φιλοσοφία». Όταν γίνονται προσπάθειες να διαφοροποιηθεί το πρόγραμμα, ώστε να συμπεριληφθούν κι άλλες σημαντικές φωνές φιλοσόφων, συνήθως αυτές συνοδεύονται από κατακραυγή στα μέσα και αναφορές σε υπερευαίσθητα μέλη της φοιτητικής κοινότητας και του διδακτικού προσωπικού.

Παρά την απογοήτευσή μας, έχουμε ακόμη λόγους για να μη χάνουμε την ελπίδα μας. Είναι εξαιρετικό το έργο που πραγματοποιείται στην ακαδημαϊκή φιλοσοφία για την αποκατάσταση της ιστορίας των γυναικών φιλοσόφων και τη διασφάλιση ότι οι φωνές και οι αντιλήψεις τους θα διατηρηθούν για την επόμενη γενιά στοχαστριών. Η ομάδα των Νέων Αφηγημάτων στην Ιστορία της Φιλοσοφίας (New Narratives in the History of Philosophy) και το Project Vox αναδεικνύουν το έργο γυναικών φιλοσόφων από την πρώιμη νεότερη εποχή, 1500-1800. Η Εταιρεία για τις Γυναίκες στη Φιλοσοφία [Society for Women in Philosophy (SWIP)] διοργανώνει εκδηλώσεις και προγράμματα καθοδήγησης, που έχουν ως στόχο την προώθηση των φιλοσόφων γυναικών, του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Το Κέντρο για την Ιστορία των Γυ-

ναικών στη Φιλοσοφία και στις Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Πάναρεμπορν, στη Γερμανία, διοργανώνει κάθε χρόνο θερινό σχολείο, στο οποίο διδάσκεται η σημαντική συμβολή των γυναικών στην ιστορία του στοχασμού. Το πρότζεκτ In Parenthesis (Εντός Παρενθέσεως) στο Πανεπιστήμιο του Ντάραμ διερευνά και αρχειοθετεί το έργο των τεσσάρων της Οξφόρδης: της Μέρι Μίντζλεϊ, της Άιρις Μέρντοκ, της Ελίζαμπεθ Άνσκομπ και της Φιλίπα Φουτ. Το 2019 εκδόθηκε το βιβλίο *Πώς η Σιμόν έγινε η Μποβουάρ* της Κέιτ Κερκπάτρικ. Όλα αυτά τα έργα βοηθούν στην άρση των εμποδίων για την πρόσβαση των γυναικών στη φιλοσοφία σήμερα, επιτρέποντας να αναδειχθεί το γεγονός ότι το επιστημονικό αυτό πεδίο δεν είναι καινούργιο για τις γυναίκες. Στην πραγματικότητα, πάντοτε ήμασταν φιλόσοφοι.

Είναι μακρύς ο δρόμος ακόμη για ν' αλλάξουν οι παγιωμένες αντιλήψεις περί φιλοσοφίας. Όταν ετοιμάσαμε το βίντεο για την προώθηση του βιβλίου μας, ρωτήσαμε διάφορους ανθρώπους να μας πουν τα ονόματα όσο το δυνατόν περισσότερων φιλοσόφων. Όταν όλοι ανέφεραν τους συνηθεις υπόπτους, τους ρωτήσαμε εάν θα μπορούσαν να μας πουν το όνομα κάποιας *γυναίκας* φιλοσόφου. Κανένα από τα άτομα που ρωτήσαμε δεν μπορούσε να αναφέρει ούτε ένα όνομα.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια προσπάθεια αλλαγής των αντιλήψεων. Στις σελίδες που ακολουθούν, σκοπίμως υιοθετούμε έναν ευρύ ορισμό της λέξης «φιλόσοφος», καθώς πιστεύουμε ότι ο λόγος για τον οποίο οι γυναίκες αποκλείονται ιστορικά από το αντικείμενο αυτό είναι γιατί πολλές από αυτές εκλαμβάνονται εσφαλμένα ως ακτιβίστριες ή «σοφές γυναίκες». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κυριαρχήσει η εικόνα του λευκού άντρα φιλοσόφου, ο οποίος κάθεται στην πολυθρόνα του και στοχάζεται. Ήρθε η στιγμή, λοιπόν, να αναγνωρίσουμε την πνευματική οξυδέρκεια, το ανήσυχο πνεύμα και τις γνώσεις που καθιστούν αυτές τις γυναίκες άξιες για να φέρουν τον τίτλο της «φιλοσόφου».

Οι συγγραφείς και οι γυναίκες φιλόσοφοι αυτού του βιβλίου

προέρχονται από πολλά και διαφορετικά περιβάλλοντα και φέρουν τις δικές τους μοναδικές ιδέες, εμπειρίες και ιστορίες. Οι γυναίκες φιλόσοφοι που περιλαμβάνονται στο βιβλίο έχουν σύνθετες προσωπικότητες, που προκαλούν ενδιαφέρον, συχνά αποτελούν πηγή έμπνευσης και μερικές φορές είναι έντονα αμφίσημες. Ωστόσο, όλες συμβάλλουν σημαντικά ώστε να κατανοήσουμε τη φιλοσοφία. Ορισμένες ενδεχομένως να τις έχετε ακούσει ή ίσως και να τις έχετε μελετήσει. Άλλες πιθανότατα θα τις συναντήσετε εδώ για πρώτη φορά. Μπορείτε να απολαύσετε το βιβλίο επιλέγοντας απλώς τα κεφάλαια εκείνα που θα εγείρουν το ενδιαφέρον σας ή μπορείτε να ακολουθήσετε χρονολογική σειρά. Η επιλογή είναι δική σας. Υπάρχουν, φυσικά, πολλές γυναίκες που δεν περιλαμβάνονται στο βιβλίο. Θα βρείτε μια λίστα με τα ονόματα άλλων γυναικών φιλοσόφων στην ενότητα «Περισσότερες βασιλίσσες της φιλοσοφίας» στο τέλος του βιβλίου. Σας προτείνουμε να διερευνήσετε τη ζωή και το έργο τους μόνες και μόνοι σας.

Εάν, λοιπόν, σας ενδιαφέρουν οι γυναίκες και οι ιδέες τους, το βιβλίο αυτό θα σας βοηθήσει να μάθετε για πολλές βασιλίσσες της φιλοσοφίας, οι οποίες έχουν συνδράμει την πλούσια πνευματική ιστορία όλου του κόσμου. Ελπίζουμε να απολαύσετε τη γνωριμία με αυτές τις γυναίκες, όπως ακριβώς την απολαύσαμε κι εμείς.

Ρεμπέκα & Λίσα
ΛΟΝΔΙΝΟ, 2019

Διοτίμα

περ. 400 π.Χ.

Ζωή Αλιώζη

Ίσως κάποια άτομα να εκπλήσσονται όταν μαθαίνουν πως ο Πλάτωνας, ο πατέρας της φιλοσοφίας, όπως αναφέρεται συχνά, συμπεριέλαβε μία γυναίκα ως βασικό χαρακτήρα σε έναν από τους διαλόγους του. Οι συζητήσεις του Πλάτωνα με τη Διοτίμα από τη Μαντίνεια περί της φύσης του έρωτα και της ομορφιάς έχουν μείνει στην ιστορία μέσα από ένα από τα πιο γνωστά του έργα, το *Συμπόσιο*. Ωστόσο, η ίδια η Διοτίμα παραμένει ακόμη ένα μυστήριο, με πολλούς να υποστηρίζουν ότι δεν υπήρξε ποτέ. Ο δύσκολος αυτός γρίφος έχει καλύψει σαν πέπλο την πιθανή συμβολή της στην ιστορία των ιδεών, η σημασία της οποίας δεν έχει ακόμη εκτιμηθεί, ούτε έχει γίνει αντιληπτή. Οι διδασκαλίες της, εάν πράγματι ήταν δικές της, παραμένουν πολύτιμες εδώ και δύομισι χιλιάδες χρόνια.

Η Διοτίμα ήταν από τις λίγες γυναίκες που αναφέρονται στους διαλόγους του Πλάτωνα. Μια ακόμα γυναίκα που περιλαμβάνεται σε πλατωνικό διάλογο, συγκεκριμένα στον *Μενέξενο*, είναι η Ασπασία από τη Μίλητο. Ούτε η Διοτίμα ούτε η Ασπασία, όμως, εμφανίζονται ως ομιλήτριες αυτές καθαυτές στους συγκεκριμένους διαλόγους. Αντιθέτως, ο Σωκράτης αφηγείται στους άντρες

συνομιλητές του τις απόψεις που είχε μοιραστεί και με τις δύο. Πιστεύεται ότι ο Πλάτωνας είχε και γυναίκες μαθήτριες, μεταξύ των οποίων ήταν η Αξιοθέα η Φλιάσια και η Λασθένεια η Μαντινική.

Δεδομένης της πιθανής επιρροής της Διοτίμας σε μια τόσο σημαντική φυσιογνωμία του φιλοσοφικού κανόνα, εύλογα διερωτώμαστε γιατί ο ακαδημαϊκός χώρος αδιαφορεί ως έναν βαθμό για την ύπαρξή της και κυριαρχεί η άποψη ότι πρόκειται για μυθικό παρά για ιστορικό πρόσωπο. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ο Πλάτωνας επινόησε τη Διοτίμα και τη χρησιμοποίησε ως λογοτεχνική τεχνική, προσφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο ένα παράδειγμα για να περιγράψει το πρότυπο του καλού φιλοσόφου. Εκλαμβάνεται ως μία μέθοδος προσαρμογής του επιχειρηματολογικού του ύφους στον κύριο συνομιλητή του στο *Συμπόσιο*, τον Αγάθωνα. Όπως αναφέρει ο Σωκράτης στον διάλογο *Φαίδρος*, για να έχει κάποιος τη δύναμη του λόγου πρέπει να γνωρίζει την ψυχή του ατόμου με το οποίο συνομιλεί. Έχοντας μία γυναίκα ως ταίρι στην επιχειρηματολογία του ενδεχομένως να του έδωσε τη δυνατότητα να κάνει τη θέση του πιο πειστική.

Ακαδημαϊκοί, όπως η Μέρι Έλεν Γουέιτ στο βιβλίο της με τίτλο *Ιστορία των γυναικών φιλοσόφων* (1987), έχουν αρχίσει να αναγνωρίζουν τη Διοτίμα ως ιστορικό πρόσωπο. Υπάρχουν ορισμένοι λόγοι για τους οποίους συμεριζόμαστε αυτή την άποψη. Είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις ότι μια Ελληνίδα φιλόσοφος με το όνομα Διοτίμα επισκέφτηκε την Αθήνα, συνάντησε τον Σωκράτη και του δίδαξε φιλοσοφία. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι πολλοί χαρακτήρες στους διαλόγους του Πλάτωνα αφορούν πραγματικά πρόσωπα, γεγονός το οποίο καθιστά πιο πιθανή την ύπαρξή της Διοτίμας. Κάποιοι επίσης πιστεύουν ότι ο Σωκράτης ηθελημένα αναζητούσε απόψεις άλλων γυναικών, καθώς, όπως αναφέρει στον διάλογο *Μένων*, έπαιρνε συμβουλές από σοφούς άντρες και σοφές γυναίκες. Δεν είναι απίθανο, συνεπώς, να είχε συνομιλήσει με μια γυναίκα όπως η Διοτίμα για τη

φύση του έρωτα. Μπορούμε επίσης να αναρωτηθούμε αν οι απόψεις για έναν επινοημένο χαρακτήρα πηγάζουν από τη γενικότερη δυσπιστία ως προς την ύπαρξη μιας γυναίκας με ιδιαίτερη ευφυΐα στην αρχαία Ελλάδα.

Ακόμα όμως κι αν ο Πλάτωνας επινόησε τη Διοτίμα, θα πρέπει να αναγνωριστεί ως μια σημαντική γυναίκα στην ιστορία της φιλοσοφίας. Μυθικό πρόσωπο ή όχι, η φωνή της είχε ισχυρή επίδραση στα επιχειρήματα του Σωκράτη και, κατά συνέπεια, στην ιστορία της φιλοσοφίας όπως τη γνωρίζουμε. Ως εκ τούτου, δε μας απασχολεί εδώ το εάν η Διοτίμα ήταν υπαρκτό πρόσωπο ή όχι. Ας αναγνωρίσουμε για την ώρα ότι η πρώτη μας βασίλισσα της φιλοσοφίας είναι μια αινιγματική φυσιογνωμία.

Όπως έχουμε ήδη υπογραμμίσει, ο χαρακτήρας της Διοτίμας παίζει σημαντικό ρόλο σε έναν πλατωνικό διάλογο, στο *Συμπόσιο*, το οποίο περιλαμβάνει όλα όσα γνωρίζουμε για τις φιλοσοφικές απόψεις που αποδίδονται σ' αυτήν. Το συμπόσιο ήταν μια συγκέκνωση αντρών, κατά τη διάρκεια της οποίας συζητούσαν διάφορα φιλοσοφικά ζητήματα, συνήθως έπειτα από εορταστικό φαγοπότι. Στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, ωστόσο, υπήρχε μια ουσιαστική διαφορά: Υπήρχε μια γυναίκα οι ιδέες της οποίας απολάμβαναν το ίδιο κύρος με αυτές των αντρών στοχαστών που παρουσιάζονται στο κείμενο. Οι πρωταγωνιστές στο *Συμπόσιο* καλούνται από τον οικοδεσπότη Αγάθωνα ν' αναλύσουν τη σημασία του έρωτα. Αφού έχει ακούσει τις τοποθετήσεις των συνδαιτυμόνων του, ο Σωκράτης δηλώνει ότι του δίδαξε τη «φιλοσοφία του έρωτα» η Διοτίμα από τη Μαντίνεια, την οποία περιέγραψε ως μια σοφή γυναίκα, φιλόσοφο και ιέρεια. Κατά την αναφορά του στη Διοτίμα, ο Σωκράτης ισχυρίστηκε ότι η ίδια προέβλεψε και συνέβαλε στην αποφυγή του μεγάλου λοιμού στην Αθήνα, προτρέποντας τους/τις κατοίκους να πραγματοποιήσουν τελετουργικά και θυσίες· η Διοτίμα, συνεπώς, σχετίζεται συχνά με την προφητεία και την ενόραση. Ο Σωκράτης το ανέφερε αυτό για ν' αποδείξει την πνευματική της υπεροχή και, όπως διατεί-

νονται ορισμένοι, για να συγκρίνει την ανώτερη γνώση της με τη γήινη σοφία των υπόλοιπων παρευρισκομένων στο συμπόσιο. Ο Σωκράτης αναφέρεται σε όσα διδάχτηκε από τη μεγάλη σοφία της Διοτίμας. Υποστηρίζει ότι, χάρη σ' εκείνη, ο νεότερος εαυτός του ασχολήθηκε με αυτό που έγινε γνωστό ως *Σωκρατική Μέθοδος*, ένας διάλογος με επιχειρήματα, που περιλαμβάνει ένα άτομο στο οποίο τίθεται μια σειρά ερωτημάτων σχετικά με την άποψή του για ένα θέμα ή τον ορισμό που δίνει και το οποίο δυνητικά οδηγείται σε μια εναλλακτική θέση. Αυτό που αφήνεται να εννοηθεί είναι ότι η Διοτίμα ενδεχομένως δίδαξε στον Σωκράτη αυτό το οποίο αποτέλεσε τη σπουδαιότερή του συμβολή στη φιλοσοφία: τη μεθοδολογία του.

Ο Σωκράτης συνεχίζει να αναφέρεται στις συναντήσεις που είχε με τη Διοτίμα ως νέος μαθητής. Περιγράφει τις διδασκαλίες της για τη θεωρία της ομορφιάς και παρουσιάζει τη σκάλα της Διοτίμας ή «τη σκάλα του έρωτα», για την οποία είναι περισσότερο γνωστός ο διάλογος αυτός. Η σκάλα της Διοτίμας τοποθετεί την επιθυμία και τη λαγνεία για ένα ελκυστικό σώμα στο χαμηλότερο σκαλί, το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε μια εκτίμηση της Μορφής της Ομορφιάς, που βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο της σκάλας. Υπάρχουν έξι στάδια στη σκάλα του έρωτα. Το πρώτο είναι ο έρωτας για ένα συγκεκριμένο σώμα. Το δεύτερο είναι ο έρωτας για όλα τα όμορφα σώματα. Το τρίτο στάδιο είναι ο έρωτας για την ομορφιά που μπορεί να έχει μια ψυχή. Το τέταρτο είναι ο έρωτας για τους όμορφους δημόσιους θεσμούς και το πέμπτο ο έρωτας για τη γνώση γενικότερα. Τέλος, στο τελευταίο στάδιο το άτομο θα αναπτύξει τον έρωτα για την ίδια την Ομορφιά, στο οποίο η Διοτίμα περιγράφει ότι θα «αντικρίσει μια ανοιχτή θάλασσα Ομορφιάς». Η εκτίμηση της ίδιας της Ομορφιάς θα επιφέρει το ηθικό χαρακτηριστικό της Αρετής. Η Διοτίμα διατείνεται ότι αυτός που θα αναπτύξει έναν έρωτα για την ίδια την Ομορφιά «θα δημιουργήσει πολλές δίκαιες και ευγενείς σκέψεις και αντιλήψεις με απεριόριστη αγάπη για τη σοφία: ώσπου τελί-

κά στη στεριά αυτή θα εξελιχθεί και θα γίνει πιο δυνατός, και στο τέλος θα αποκαλυφθεί σε αυτόν το όραμα μιας μοναδικής επιστήμης, της επιστήμης της ομορφιάς στα πάντα». Η εκτίμηση της ομορφιάς, συνεπώς, απαιτεί εστίαση όχι στην εξωτερική μορφή αλλά στην κατανόηση της αφηρημένης Ιδέας της Ομορφιάς.

Η συζήτηση αυτή συνδέεται άρρηκτα με τη διάσημη θεωρία των Ιδεών και των Μορφών του Πλάτωνα. Μέσω πολλών διαλόγων του, ο Πλάτωνας υποστήριξε ότι οι Ιδέες ή οι Μορφές αποτελούν τη μη φυσική ουσία των πραγμάτων στον εναλλασσόμενο, φυσικό κόσμο. Ο Πλάτωνας πίστευε ότι δεν μπορούμε να έχουμε γνώση των αντικειμένων στον φυσικό κόσμο, επειδή αποτελούν απομιμήσεις του αιώνιου βασιλείου των Μορφών. Για ν' αποκτήσουμε γνώση, όχι μόνο απόψεις, πρέπει ν' απομακρυνθούμε από τον κόσμο των αντιλήψεων και των σκιών και να στραφούμε στον κόσμο των Ιδεών, σημαντικότερη από τις οποίες είναι η Μορφή του Καλού. Δεν είναι σαφές εάν το Καλό αποτελεί μια Μορφή, όπως είναι η Ομορφιά ή η Δικαιοσύνη. Η Μορφή του Καλού, αναφέρει ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία*, είναι παρ' όλα αυτά κάτι «πέρα από την ουσιαστική Ύπαρξη» και «καθιστά όλα τα πράγματα κατανοητά». Το πιο γνωστό παράδειγμα για τη Μορφή του Καλού είναι η αλληγορία του σπηλαίου του Πλάτωνα.

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι σαφές εάν η άποψη της Διοτίμας περί Καλού ή Όμορφου είναι η ίδια με αυτήν του Πλάτωνα. Η Διοτίμα υποστηρίζει ότι η Ομορφιά δεν είναι ο στόχος αλλά το μέσο για να πετύχουμε κάτι ανώτερο. Είναι η επίτευξη ενός είδους τοκετού και το μονοπάτι προς την αιωνιότητα. Η Διοτίμα το εξηγεί μέσω της συζήτησής της περί εγκυμοσύνης. Όταν ο Σωκράτης ρωτά τη Διοτίμα: «Ποια είναι η προσφορά του έρωτα;», εκείνη απαντά ότι «είναι ο τοκετός μες στην ομορφιά τόσο ως προς το σώμα όσο και ως προς την ψυχή». Όταν ο Σωκράτης αποκρίνεται ότι δεν καταλαβαίνει, η Διοτίμα τού εξηγεί: «Όλοι οι άνθρωποι κυοφορούν, Σωκράτη, τόσο στο σώμα όσο και στην ψυχή και, όταν φτάσουμε σε μια ώριμη ηλικία, είναι έμφυτη η επιθυμία μας για

τοκετό». Αξίζει να σημειωθεί ότι η Διοτίμα δεν αναφέρεται στην κυοφορία με τη συμβατική έννοια της λέξης. Αντιθέτως, συχνά μιλάει για την κυοφορία ως μέρος της γέννησης ιδεών όπως και ανθρώπων. Όσα άτομα κυοφορούν στο σώμα αναζητούν έναν σύντροφο με τον οποίο θα αποκτήσουν παιδιά και θα δημιουργήσουν απογόνους. Όσα κυοφορούν στην ψυχή, αντιθέτως, αναζητούν άτομα με τα οποία μπορούν να μοιραστούν γνώση και αρετές. Και συνεχίζει η Διοτίμα ρωτώντας τον Σωκράτη: «Ποιος, όταν σκέφτεται τον Όμηρο και τον Ησίοδο και άλλους σημαντικούς ποιητές, δε θα ήθελε να αποκτήσει τα παιδιά τους αντί για ανθρώπινα παιδιά; Ποιος δε θα ήθελε να τους μιμηθεί στη δημιουργία παιδιών όπως τα δικά τους, τα οποία τους εξασφαλίζουν την υστεροφημία και την αθάνατη δόξα;» Η υπέρτατη μορφή της αθανασίας επιτυγχάνεται με την ανταλλαγή ιδεών και, συνεπώς, με τη δημιουργία πνευματικών απογόνων, όπως έκαναν ο Όμηρος και ο Ησίοδος. Η Διοτίμα πίστευε ότι αυτή η μορφή τοκετού ήταν η προσφορά της Ομορφιάς. Όπως επισημαίνει η Μέρι Έλεν Γουέιτ, «για τη Διοτίμα το καλό είναι ένα εγωιστικό καλό· το καλό κάποιου είναι η απόκτηση της αθανασίας με τη γέννηση του εαυτού μέσω της ιδέας του Όμορφου». Το Καλό, κατά συνέπεια, δε φαίνεται να λειτουργεί.

Οπότε τι μαθαίνουμε από τη μυστηριώδη Διοτίμα από τη Μαντίνεια; Όταν συζητά τις ιδέες της, ο Σωκράτης αναγνωρίζει τη δική του άγνοια και την προθυμία του να μάθει από την προφανή σοφία της. Κατά τη διάρκεια της συζήτησής της με τον Σωκράτη, η Διοτίμα φέρεται να λέει με αυτοπεποίθηση: «Φυσικά και έχω δίκιο!» και να υπογραμμίζει την αδυναμία του να ακολουθήσει τον ειρμό της σκέψης της. Όταν ο Σωκράτης τη ρωτά: «Πάνσοφη Διοτίμα, ανταποκρίνονται πράγματι στην αλήθεια όσα λες;», θυμάται «όπως οι σοφοί σοφιστές, εκείνη [να του] απαντά: “Να είσαι βέβαιος γι’ αυτό, Σωκράτη”». Η πιθανότητα μια τόσο ισχυρή γυναίκα να ήταν δυνητικά παρούσα σε μια τόσο σημαντική στιγμή στην ιστορία της φιλοσοφίας θα πρέπει να λειτουργεί ως

κάλεσμα σε όλες τις γυναίκες φιλοσόφους του κόσμου. Είτε ήταν μυθικό πρόσωπο είτε όχι, οι ιδέες που της αποδίδονται έχουν σημασία και θα πρέπει να κάνουμε ό,τι καλύτερο μπορούμε για να διοχετεύσουμε την αυτοπεποίθηση και τη νοημοσύνη της Διοτίμας. Ακόμα κι όταν συζητάμε με έναν από τους πατέρες της φιλοσοφίας.

Μπαν Τζάο

45-120 μ.Χ.

Έβα Κιτ Γουά Μαν

Η Μπαν Τζάο είναι πιθανότατα η σημαντικότερη λόγια γυναίκα στην ιστορία της αρχαίας Κίνας. Μαζί με άλλες δεκαέξι γυναίκες, η Μπαν, η οποία εμφανίζεται ως «η κυρία του Τσάο Σίσου», περιλαμβάνεται στη συλλογή «Βιογραφίες υποδειγματικών γυναικών» στο *Βιβλίο του μεταγενέστερου Χαν (Book of the Later Han)*. Γεννήθηκε στα πρώτα χρόνια της ανατολικής δυναστείας των Χαν (25-220 μ.Χ.), ήταν κόρη του γνωστού συγγραφέα και ιστορικού Μπαν Μπιάο (3-54 μ.Χ.) και η μικρότερη αδερφή του στρατηγού και διπλωμάτη Μπαν Τσάο (32-102 μ.Χ.) και του ιστορικού Μπαν Γκου (32-92 μ.Χ.). Παντρεύτηκε σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών τον Τσάο Σίσου. Όταν ο σύζυγός της πέθανε πολύ νέος, η Μπαν αρνήθηκε να ξαναπαντρευτεί, τηρώντας την παράδοση και το έθιμο που θέλουν τις χήρες να τιμούν την αρετή της αγνότητας. Συνεπώς, η Μπαν προσπάθησε να διατηρήσει τη θέση της στην κοινωνία ακολουθώντας τους κανόνες και τα πρότυπα της εποχής της.

Το πιο σημαντικό επίτευγμα στην εντυπωσιακή καριέρα της Μπαν ήταν η συμβολή της στο *Βιβλίο των Χαν*, μια ιστορία που καλύπτει τους δώδεκα αυτοκράτορες της Κίνας, από τον αυτοκράτο-

ρα Γκαοτζού έως τον αυτοκράτορα Πινγκ, οι οποίοι παρέμειναν στον θρόνο για τριακόσια χρόνια κατά τη διάρκεια της δυτικής δυναστείας των Χαν, η οποία προηγήθηκε της ανατολικής δυναστείας. Το *Βιβλίο των Χαν* άρχισε να το γράφει ο πατέρας της Μπαν, ο Μπαν Μπιάο, και το συνέχισε ο αδερφός της Μπαν Γκου, ο οποίος όμως πέθανε πριν προλάβει να το ολοκληρώσει. Καθώς ήταν γνωστή για την «ευρυμάθειά της και τα υπέρτατα χαρίσματά της», ο αυτοκράτορας Χε της ανατολικής δυναστείας των Χαν διέταξε την Μπαν να ολοκληρώσει τη συγγραφή του βιβλίου. Παράλληλα, είχε κληθεί στο παλάτι για να διδάξει κανόνες καλής συμπεριφοράς στην αυτοκράτειρα και τις παλλακίδες. Έγραψε ποιήματα, αναμνήσεις, αφιερώσεις, εγκώμια, επιχειρήματα, σχόλια, ελεγείες, δοκίμια και άλλα έργα μέχρι τον θάνατό της σε μεγάλη ηλικία.

Η Μπαν κέρδισε ξεχωριστή θέση στην ιστορία της αρχαίας Κίνας, όχι μόνο για τις γνώσεις της περί της ιδανικής γυναικείας φύσης και για τα κείμενά της, τα οποία είχαν ως στόχο τη διδασκαλία των γυναικών της υψηλής κοινωνίας, αλλά και για την αγνότητά της, η οποία είχε σημαντικό ιστορικό και φιλοσοφικό αντίκτυπο. Γενικά, θεωρείται πρωτοπόρος της γυναικείας εκπαίδευσης και πρότυπο προς μίμηση για τις Κινέζες. Τα κείμενά της, όπως, για παράδειγμα, τα *Μαθήματα για γυναίκες* και η «Ραψωδία για ένα ταξίδι στην Ανατολή», καθώς και οι πραγματείες που ήταν εμπνευσμένες από τη ζωή της έτυχαν θερμής αποδοχής από ορθόδοξους ακαδημαϊκούς στην Κίνα, στην Κορέα και στην Ιαπωνία, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της ύστερης δυναστείας των Τσινγκ.

Ωστόσο, όταν η Δύση συνάντησε την Ανατολή και η Ανατολή έγινε αντικείμενο μελέτης στη Δύση του 20ού αιώνα, οι αντιλήψεις των συμβατικών ακαδημαϊκών που την επαινούσαν ως πρωτοπόρο της γυναικείας εκπαίδευσης άρχισαν να εξελίσσονται και η σημασία της Μπαν να αξιολογείται εκ νέου. Για παράδειγμα, το γυναικείο κίνημα κατά τη διάρκεια της ύστερης δυναστείας των Τσινγκ και της πρώιμης δημοκρατικής περιόδου θεωρούσε

την Μπαν εχθρό του αγώνα των γυναικών. Μια περισσότερο ουδέτερη στάση αντιμετωπίζει την Μπαν ούτε ως ηρωίδα ούτε ως κακιά, αλλά ως πιστή καταγραφέα των σημαντικών αντιλήψεων για τις σχέσεις των δύο φύλων και την κατάλληλη συμπεριφορά των γυναικών. Οι απόψεις αυτές, σε συνδυασμό με τον έπαινο των προηγούμενων ακαδημαϊκών αντανakλούν το πρόσφατο μεγάλο ενδιαφέρον για τις σπουδές φύλου στην Κίνα γενικότερα.

Τα *Μαθήματα για γυναίκες* είναι αναμφίβολα το σημαντικότερο έργο της Μπαν και αυτό που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή. Πρόκειται για το πρώτο ολοκληρωμένο κείμενο που είναι αφιερωμένο στην εκπαίδευση των γυναικών και το οποίο συνέθεσε η Μπαν το 106 μ.Χ. περίπου, όταν ήταν εξήντα ενός ετών. Το κείμενο περιλαμβάνεται στη βιογραφία της Μπαν στο *Βιβλίο του μεταγενέστερου Χαν*. Αποτελείται από επτά σύντομα κεφάλαια, τα οποία καλύπτουν επτά θέματα: ταπεινότητα, ο σύζυγος και η σύζυγος, σεβασμός και προσοχή, ιδιότητες γυναικών, απόλυτη αφοσίωση, έμμεση υπακοή και αρμονικές σχέσεις με τους μικρότερους αδερφούς και αδερφές των συζύγων. Το κείμενο πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες εδραιώνουν μια κατάλληλη σχέση με τα άλλα μέλη της οικογένειας και διατηρούν την τιμή και τη φήμη τους στην κοινωνία. Στη σύντομη εισαγωγή που παρατίθεται, η Μπαν εκφράζει την ευγνωμοσύνη της στον λόγο πατέρα της και στην καλλιεργημένη μητέρα της για την εκπαίδευση και την κατάρτιση που της παρείχαν. Η εκπαίδευσή της, ισχυρίζεται, τη βοήθησε να αποβάλει με επιτυχία τον φόβο της ατίμωσης των γονιών της ή της πρόκλησης δυσκολιών στους συγγενείς του συζύγου της. Αφού δηλώνει ότι δεν ανησυχεί πλέον για τον γιο της, καθώς έχει μεγαλώσει και έχει ξεκινήσει με επιτυχία την καριέρα του, η Μπαν γράφει ότι η μοναδική της έγνοια πια είναι οι κόρες της (όχι αποκλειστικά οι δικές της κόρες, αλλά όλα τα κορίτσια της οικογένειας) που βρίσκονται σε ηλικία γάμου. Συνεπώς, στόχος της Μπαν με τη συγγραφή των επτά αυτών κεφαλαίων ήταν να καθοδηγήσει τις κόρες της στην

επίτευξη οικιακής αρμονίας και μιας καλύτερης ζωής όταν θα έμπαιναν στο εχθρικό περιβάλλον των οικογενειών των συζύγων τους. Η ασέβεια, οι κατηγορίες, οι διαπληκτισμοί και οι ανοιχτές αντιπαραθέσεις θεωρούνταν αναπόφευκτες, ειδικά εάν η γυναίκα δεν μπορούσε να παραμείνει στη θέση που της άρμοζε, αν δηλαδή δε δήλωνε απόλυτη υποταγή.

Η σχέση μεταξύ των δύο συζύγων αποτελεί το σημαντικότερο θέμα στα *Μαθήματα για γυναίκες*. Το γιν και το γιανγκ, ως οι απόλυτες αρχές του Ουρανού και της Γης, αποτελούν τη βάση για τον ορισμό της σχέσης μεταξύ των συζύγων. Ο άντρας εκπροσωπεί το γιανγκ, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η σταθερότητα, που ενισχύεται από τη δύναμή του. Η γυναίκα εκπροσωπεί το γιν, χαρακτηριστικό του οποίου είναι η υποχώρηση, που είναι καλοδεχούμενη λόγω της ευγένειάς της. Η φυσική τάξη της αλληλεπίδρασης του γιν με το γιανγκ είναι ουσιαστικά ότι το γιανγκ ελέγχει το γιν και το γιν υπηρετεί το γιανγκ, γεγονός που νομιμοποιεί τη συζυγική ηθική σύμφωνα με την οποία ο άντρας ελέγχει τη γυναίκα και η γυναίκα υπηρετεί τον άντρα.

Ωστόσο, όταν εστιάζουμε στις ηθικές διδασκαλίες για τον τρόπο με τον οποίο η σύζυγος οφείλει να υπηρετεί τον σύζυγό της και κατηγοριοποιούμε τις αρχές της Μπαν ως κομφουκιανές γυναικείες αρετές, ενδεχομένως να παραβλέπουμε τις σύνθετες σχέσεις που αναπτύσσονται στην οικογενειακή ζωή ή να υπεραπλουστεύουμε την αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο φύλων, περιορίζοντάς το μόνο στον έλεγχο της γυναίκας από τον άντρα, και ειδικά αν λάβουμε υπόψη την αναλογία του γιν και του γιανγκ. Για την Μπαν, οι πιο σημαντικές αρχές για τη συμπεριφορά μιας γυναίκας είναι ο σεβασμός και η συναίνεση. Παρότι η Μπαν υιοθετεί πολλές λέξεις-κλειδιά που σχετίζονται παραδοσιακά με τη θηλυκότητα όταν επεξηγεί τις αρχές δίνοντας οδηγίες –για παράδειγμα, χρησιμοποιεί όρους όπως αδυναμία, τρυφερότητα, κατωτερότητα, ευελιξία–, έχει ενδιαφέρον να δούμε πώς περιγράφει στην πραγματικότητα τους πρακτικούς λόγους για τους οποίους

μια γυναίκα συμμορφώνεται ως προς τις αρχές. Καθορίζει, για παράδειγμα, ότι η ασέβεια προέρχεται πρωτίστως από τη συνήθεια των δύο συζύγων να περνούν πολύ χρόνο μαζί. Ισχυρίζεται, επίσης, ότι οι κατηγορίες και οι διαπληκτισμοί στην οικογένεια πηγάζουν από την ωμότητα και την ανειλικρίνεια των λόγων. Στην περίπτωση αυτή προτείνονται ο σεβασμός και η συναίνεση ως αποτέλεσμα όσων η Μπαν παρατήρησε στην αληθινή έγγαμη ζωή και όχι βάσει ηθικών και ηθικοπλαστικών συμπερασμάτων.

Προτείνεται δηλαδή μια διαφορετική εξήγηση, αντίστοιχη με τη δήλωση της ίδιας της Μπαν στην εισαγωγή του κειμένου, σύμφωνα με την οποία πρόθεσή της ήταν να παράσχει στις νέες συζύγους έναν εξοπλισμό επιβίωσης απαραίτητο για τον έγγαμο βίο. Υπό αυτή την έννοια, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε τα τελευταία δύο κεφάλαια των *Μαθημάτων για γυναίκες*, που αφορούν μαθήματα για το πώς να τα πάνε καλά με τους πεθερούς, τις πεθερές και τα αδέρφια των συζύγων τους. Αμφότερα τα κεφάλαια περιλαμβάνουν τοποθετήσεις για το γνωστό ρητό «κανείς δεν είναι τέλειος», όπως, για παράδειγμα, ότι μπορεί να είναι λάθος ό,τι λέει η πεθερά. Η Μπαν παραδέχεται ακόμα ότι τα ελαττώματα και τα λάθη που κάνει μια νύφη μπορεί να παραμένουν καλά κρυμμένα εάν καταφέρνει να ζει αρμονικά με τα μέλη της οικογένειας του συζύγου της. Αυτό αποδεικνύει ότι η πρόκληση για μια γυναίκα σε ό,τι αφορά την οικογένεια του συζύγου της είναι το πώς τοποθετείται η ίδια στο δαιδαλώδες σύμπλεγμα των ανθρώπινων σχέσεων στο σπίτι των πεθερικών. Επιπλέον, επιβεβαιώνει ότι οι γυναίκες έχουν τη δική τους αίσθηση για το τι είναι σωστό και τι λάθος· παρ' όλα αυτά θεωρεί επικίνδυνο για τις γυναίκες να διατυπώνουν κρίσεις όταν βρίσκονται σε μια κατάσταση όπου υπερισχύουν μακράν οι άλλοι. Κατά συνέπεια, είναι εύλογη η σκέψη ότι ο κύριος στόχος του έργου της Μπαν είναι να παράσχει στις μέλλουσες νύφες μια σειρά από δεξιότητες απαραίτητες για την επιβίωση στον εχθρικό κόσμο της οικίας των πεθερικών. Η προσαρμογή, αντί για μια ανοιχτή αντιπαράθεση, θεω-

ρείται μια πολιτικά ενδεδειγμένη μέθοδος για την αντιμετώπιση των ισχυρών ανωτέρων.

Στο κείμενο της κομφουκιανής γραμματείας *Η μεγάλη μάθηση* υπογραμμίζεται ότι πρώτα πρέπει να μπει σε τάξη η οικογένεια για να μπορέσει να διοικηθεί το κράτος. Υπό το πρίσμα αυτό, καθορίστηκαν αυστηροί κανόνες για τις σχέσεις μεταξύ του άντρα και της γυναίκας στα κομφουκιανά κείμενα κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Χαν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ακαδημαϊκοί να δίνουν έμφαση στους κανόνες αυτούς με στόχο τη δημιουργία μιας σταθερής οικογενειακής ζωής και την αδιάλειπτη γενεαλογική συνέχεια. Εν μέρει, αυτό ήταν η αντίδραση στη διάλυση των παλαιών φεουδαρχικών συμμαχιών και στην ανάδυση μιας νέας μεσαίας τάξης, που προέκυψε από την άνοδο στην εξουσία της δυτικής και πρώιμης ανατολικής δυναστείας των Χαν ως νέων αυτοκρατοριών. Η πρόθεση αυτή γίνεται εύκολα αντιληπτή και στα *Μαθήματα για γυναίκες*. Για παράδειγμα, η Μπαν προτείνει στις γυναίκες ν' αποφεύγουν τη χρήση κολακευτικών λέξεων που στόχο έχουν την αποπλάνηση, υπογραμμίζοντας ότι είναι προτιμότερο να εξασκούν την αυτοκαλλιέργεια, να καταπνίγουν την απέχθεια και να διατηρούν μια ασφαλή απόσταση από τους συζύγους τους.

Παρ' όλα αυτά, οι στοχαστές σε εκείνη τη φωτεινή εποχή ήταν αποφασισμένοι να χρησιμοποιήσουν για τη διδασκαλία τους και άλλα κείμενα εκτός από τα κλασικά κομφουκιανά. Έχοντας την υποστήριξη των αυτοκρατόρων, οι οποίοι ήταν και οι ίδιοι λάτρεις της λογοτεχνίας και των τεχνών, τα σπουδαία λογοτεχνικά επιτεύγματα της Κλασικής Εποχής της αρχαίας Κίνας –συμπεριλαμβανομένων και των διδασκαλιών από διάφορες σημαντικές σχολές σκέψης εκείνης της περιόδου– επανεκδόθηκαν μετά την εκ νέου επιμέλειά τους, με στόχο να είναι κατάλληλα για τη νέα εποχή. Εκτός από τα ορθόδοξα έργα των κομφουκιανών, το *Βιβλίο των Χαν* περιλαμβάνει 993 τμήματα για έργα που γράφτηκαν από τριάντα επτά διαφορετικούς συγγραφείς της ταοϊστικής σχολής και 86 τμήματα για έργα έξι διαφορετικών συγγραφέων της μαοϊ-

στικής σχολής. Οπότε αξίζει να σημειωθεί ότι η φιλοσοφία των Χαν δεν αναπτύχθηκε από μία και μόνο παράδοση, αλλά αποτελεί προϊόν μείξης διάφορων ρευμάτων των σχολών σκέψης στην προ-Τσιν εποχή – κυρίως του κομφουκιανισμού, του ταοϊσμού και του μαοϊσμού.

Η ιστορία της οικογένειας της Μπαν και η πορεία της εκπαίδευσης της βρίσκονται στο κέντρο αυτής της τάσης στον κινεζικό στοχασμό. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να αμφισβητήσουμε την εγκυρότητα της μονοσήμαντης κομφουκιανής ερμηνείας της ζωής και των κειμένων της. Αντιθέτως, θα πρέπει να τεθούν σε συγκεκριμένο πλαίσιο οι έμφυλες σχέσεις και οι πατριαρχικές αξίες στα κείμενα. Έχει σημασία εδώ να υπογραμμίσουμε ότι η κυρίαρχη θρησκεία στο παλάτι των ηγετών της δυναστείας των Χαν ήταν ο ταοϊσμός. Ο ταοϊσμός, σε αντίθεση με τον κομφουκιανισμό, δεν κάνει καμία εικασία για την αγαθή φύση του περιβάλλοντος του άντρα. Οι ταοϊστές θεωρούν ότι η αυτοσυντήρηση και η επιβίωση αποτελούν την πρώτη μορφή εργασίας στη ζωή των αντρών, ενώ η ταπεινότητα και η αυταπάρηση ως υπηρεσία στους ισχυρούς εκλαμβάνονται ως απαραίτητες δεξιότητες στην περίπτωση που οι άντρες πρόκειται να διαπραγματευτούν τη σχέση τους σε ένα επικίνδυνο περιβάλλον.

Ωστόσο, τα *Μαθήματα για γυναίκες* ως ιστορική πηγή είχαν περιορισμένη χρησιμότητα. Αρχικά, οι συμβουλές της Μπαν ήταν ασυνήθιστες ακόμα και για την εποχή της. Δεύτερον, δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο για τις γυναίκες να κάνουν και δεύτερο γάμο. Τρίτον, σε καμία προγενέστερη πηγή δεν ορίζεται ότι απαγορευόταν στις γυναίκες να εκφράζουν την άποψή τους, ενώ φαίνεται πως δεν υπήρχε ή τουλάχιστον δεν εφαρμοζόταν αυστηρά η απαγόρευση των συναναστροφών ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες. Τέταρτον, εάν εξετάσουμε όλα τα φιλελεύθερα έργα για τη σεξουαλική ζωή κατά τη διάρκεια της δυναστείας των Χαν –για παράδειγμα, το «Τονγκ Σενγκ Τζε» («Τραγούδι των αρμονικών ήχων» ή «Τραγούδι της αγάπης») του Ζανγκ Χενγκ (78-139 μ.Χ.),

ο οποίος στο ποίημά του κάνει αναφορά στο *Σου Νου Τσινγκ* (*Σούτρα της ντόπιας γυναίκας*), ένα από τα πιο σημαντικά έργα για το σεξ στην αρχαία Κίνα-, η ιδανική γυναικεία φύση όπως την ορίζει η Μπαν παρέμεινε ευσεβής πόθος των ορθόδοξων κομφουκιανών νοικοκύρηδων για πολλούς αιώνες μετά.

Το 2017, μια σειρά διαλέξεων που πραγματοποίησε σε πανεπιστήμια η Ντινγκ Σουάν, μέλος του Ιδρύματος Ανάπτυξης των Γυναικών της Κίνας και εκτελεστική αντιπρόεδρος του Ιδρύματος Έρευνας του Παραδοσιακού Πολιτισμού της επαρχίας Χεμπέι, προκάλεσε έντονες συζητήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Σε μία από τις διαλέξεις της για τη σημασία που έχει το να «είναι μια γυναίκα ευγενική και κομψή στη σύγχρονη εποχή», ισχυρίστηκε ότι «η καλύτερη προίκα μιας γυναίκας είναι η αγνότητά της» και επέκρινε τις γυναίκες που φορούσαν ιδιαίτερα αποκαλυπτικά ρούχα. Το γεγονός ότι επανέρχονται τέτοιες δημόσιες τοποθετήσεις και αποτελούν επίκεντρο στην κοινωνία δεν προκαλεί εντύπωση στην περίπτωση της Κίνας σήμερα. Αποδεικνύει, όμως, έστω και εν μέρει, τη σχέση και τη σπουδαιότητα της Μπαν Τζάο και της ευρυμάθειάς της, ακόμα κι αν διαφωνούμε με τις απόψεις της. Πρόκειται για μια σημαντική στοχάστρια με μεγάλη επιρροή, η οποία αξίζει την προσοχή μας και τη συνεχή ενασχόλησή μας μαζί της.

ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ;
Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΕΙΝΑΙ ΑΚΡΙΒΩΣ ΕΔΩ!

*Εξαιρετικό! Ένα βιβλίο για τον ρόλο που έχουν
παίξει οι γυναίκες στη φιλοσοφία από γυναίκες
που ασχολούνται με τη φιλοσοφία – το αγάπησα.*

Ελίφ Σαφάκ

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ: 25852